

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כד, תשל"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על גיבים ועל צירופי לשון *

1. הגיב - מליצה או כלי הבעה?

האם הגיב הוא "מליצה", הבאה לקשט את דיבורנו או

את פתיבתנו? האם הוא קישוט לשוני?

נתבונן במשפט זה: "הרמטכ"ל ציין את החייל לשבח

על מסירות הנפש שלו". במשפט זה משובץ הגיב

מסירות נפש - האם נעשה הדבר לשם קישוט? נסה

להביע את הרעיון או את המושג "מסירות נפש" בדרך

אחרת; במילון אנו מוצאים, כי פירושו של גיב זה הוא

"הפקרת עצמו למען רעיון או אידיאה". הנוכל לומר אפוא:

"הרמטכ"ל ציין את החייל לשבח על שהפקיר עצמו למען

האידיאה" - ספק רב, אם פאראפראזה זו מצליחה לבטא את

הרעיון של "מסירות נפש" על שלל האסוציאציות הנלווה

אליו. זאת ועוד - הגיב "מסירות נפש" הוא קצר ובהיר יותר

ומביע את הרעיון בצורה תמציתית ומכוונת לעניין.

את הביטוי הוציא מן הכוח אל הפועל אפשר להמיר

לכאורה בפועל ביצע. נבדוק את הדבר: "פלוגי ביצע

את תכניתו" - האם מבטא משפט זה רעיון השווה לזה

שבמשפט "פלוגי הוציא את תכניתו מן הכוח אל הפועל"?

לאחר ראייה שטחית אפשר לטעון, כי משמעו של המשפט

* שודר בשבועון הלשון ב"קול ישראל" שבעריכת א' בנדויד.

הראשון זהה למשמעו של המשפט השני; יתר על כן – המשפט הראשון, שבו משתמשים בפועל ביצע הוא קצר יותר... אולם לאחר עיון מדוקדק יותר ניכח, פי הוציא מן הכוח אל הפועל מבטא יותר מאשר "ביצע". השימוש בניב בא ללמדנו על תכנית, שהייתה ערוכה מראש לפרטיה ועל הכנתה שקדו במשך זמן ממושך. במקרה זה מספק השימוש בניב לקורא רמזי-אינפורמציה, החסרים במשמעה של המלה הפללית והסתמית ביצע.

בדוגמה הראשונה ניסינו להמיר ניב בפארפראזה שלו, היינו, בקבוצת מלים גדולה יותר הבאה להביע אותו רעיון. בדוגמה השנייה – לעומת זאת – ניסינו להמיר את הניב הוציא מן הכוח אל הפועל במלה יחידה – ביצע. בשני המשפטים לא הצליח התחליף למסור את מלוא המשמעות הטמונה בניב. הניב הוא אפוא יחידת הבעה, שקשה לנתר עליה. היותו על השימוש בניב עלול לדלדל את ההבעה ולשלול ממנה פלי חשוב. ואין מדובר במספר זעום של ביטויים. כל מי שיעיין במילון עברי ימצא, כי מספר הניבים שבו – בין שהם ערכים ראשיים ובין שהם ערכים משניים (וכך ברוב הדוגמאות) – הוא ניכר. כמדומני, לא נטעה הרבה, אם נאמר, כי תאחז הניבים בתוך כלל הערכים שבמילון עולה על 10%, ואולי מגיע אף לכדי 20%; הדבר תלוי, כמובן, בהגדרה שנגדיר את הניב. מכל מקום "אוצר מלים" של שפה פולל גם מספר ניכר של צירופים אידיומטיים. המשתמש בניבים כגון בהיסח הדעת, עולים בקנה אחד, משוא פנים בודאי אינו מתכוון לקשט את סגנונו ולשוות לו

אופי מליצי או ספרותי. ניבים אלו ואחרים הם מכשיר לשוני בעל ערך, המעשיר את הבעתנו.

לפני שנים מספר בדקתי מאות חיבורים של תלמידים בבתי-ספר תיכוניים ומצאתי, שהם משפצים ניבים בחיבוריהם לעתים רחוקות ביותר – ואין הפונה לניבים ארמיים-ספרותיים דוקא. היעדרם של ניבים עבריים בכתיבת התלמידים הוא אחד הגורמים העיקריים לדלותה של לשון פתיבתם. משניסינו לעמוד על פשרה של תופעה זו, נתברר לנו, כי ציבור התלמידים – ואם אין טעות בידי, כך הדבר גם לגבי ציבור הסטודנטים באוניברסיטאות – נוטה לזהות את השימוש בניבים מפל סוג שהוא עם השימוש בביטויים מליציים "גבוהים". לכן נמנעים הם להשתמש גם בניבים פשוטים, שאינם מליצות, ובכך מותרים הם על מכשיר הבעה חשוב. ואכן היותור על השימוש בניבים כדי להימנע מלשון נמלצת – שכרו יוצא בהפסדו. שכרו יוצא בהפסדו – הרי גם זה ניב, ואילו ויתרנו עליו, היינו מתקשים לבטא את הרעיון בצורה מדויקת. צריכים היינו לומר: "היותור על השימוש בניבים וכו'... ההפסד שבו הוא גדול מן הרוח, והעניין אינו כדאי"; כל המעיין בפאראפראזה זו ייוכח, עד כמה אין היא מוסרת בצורה בהירה ומדויקת את משמעו של הניב "יצא שכרו בהפסדו".

אמנם נכון הדבר, לשוננו עשירה בניבים, מהם רבים ארמיים, אשר שימושם כיום בפתיבה הסטאנדארדית היום-יומית, ולא כל שכן בדיבור, אולי ייראה מוזר. למה הדבר דומה? לאדם הלובש מחלצות בבואו לעבודת יומו הרגילה.

לניבים מן הסוג הזה שייכים צירופים כגון לאו מילתא
 זוטרתא היא, נתכרמו פניו, שקל למיטרפטו, (במקור הארמי:
 שקליה למיטרפטיה), אכל קורצא. אולם בצדם של אלו מרובים
 הצירופים האידיומאטיים, העשויים לשרת אותנו היטב אף
 בלשון יום-יום. יתרונו של הניב בכך, שהוא מצטיין בעומק
 של משמעות ובשלל אסוציאציות, אשר שום מלה בודדת או
 צירוף חופשי של מלים לא יצליחו לבטאם. למשל, האם אפשר
 למצוא תחליף נאות לניב בדחילו ורחימו, המשובץ במשפט זה:
 "בדחילו ורחימו קיבלתי עליי את המשימה הקשה"? אין
 ספק, כי "תרגומו" של הניב לעברית - "ביראה ובאהבה" -
 לא יבטא את מלוא המשמעות הטמונה בו.

(המשך יבוא)

יצחק אבינרי

עוד על "של"

ביד הלשון (עמ' 545-546) דנתי בפרטות בעניין
 תיבת של, והבאתי כמה ראיות לעצמאותה של תיבה זו,
 שגם בדורות קדמונים לא תמיד הייתה צמודה לתיבה שלאחריה.
 והנה בלשוננו לעם רכ"ט (עמ' 245-246), דן מרא' בנדויד
 בשאלה זו לאורן של כתובות, שנתגלו בבית-שערים, והוא
 מסיק, שגורלה של של העברית הוא כגורל ד או די בארמית:
 אם בארמית די תיבה לעצמה היא - הרי באותה תקופה
 הייתה גם של תיבה לעצמה, ואם נצמדה לתיבה שלאחריה